LA FALLA DE SANT JOSEP

ESTUDI PRELIMINAR

SEMBLA ser que *La falla de Sant Josep* és una de les primeres peces –si no la primera– on la festa de les falles, arrelada ja i popular a mitjans del segle XIX, puja als escenaris valencians. L'obra, afortunada de personatges i estructura, serveix, a més a més, com a document de primera mà, sobre el contingut i les característiques que la festa tenia al moment que la va descriure el nostre autor. L'objectiu directe de burla a uns personatges del veïnat, fàcilment identificables per tothom, s'acompleix perfectament a l'obra: els destinataris del ridícul són Doña Ramona i Don Gregori, funcionari pretenciós i de pocs recursos, destinat a València, ciutat que tots dos desprecien alhora que consideren vulgars les seues gents, i el servil Gratiniano, que tracta, amb els resultats grotescos que cal imaginar, d'expressar-se sempre en castellà, com ho fan els *senyorets* de capital. Cal destacar també el personatge de Valentí, que representa la pretesa autenticitat del poble valencià front als *forasters* –com ho farà el So Donís, a l'obra cimera d'aquesta línia, d'altra banda una de les més característiques del nostre autor, *Tres forasters de Madrid*– i molt especialment el de Pepe, el fester, vertadera ànima del carrer i d'unes celebracions, encara en aquells anys realment participatives i sentides com a patrimoni col·lectiu per la comunitat, i no solament les de les falles, moltes de les quals, aniran desapareixent amb el decurs dels anys, com es planyerà posteriorment Faust Hernández Casajuana a un dels seus textos emblemàtics [1].

Les falles tenien, al moment de l'escriptura de l'obra, una dinàmica molt més senzilla que en l'actualitat. Festes autènticament de barri, sense la burocratització posterior que significaran les *comissions* falleres, sorgien de la voluntat popular i de l'empenta d'algun veí o grup de veïns més decidits, i comptaven amb el secret i la sorpresa de ser desconeguts per a tothom el tema i el contingut de la falla, i la personalitat

[1] Faust Hernàndez Casajuana, *¡Quina animeta!*, València, La Gutemberg, 1910.

dels parodiats, encarnats pels *ninots*. Així doncs, la *plantà* de la falla es feia normalment el dia 18 pel matí, la vespra del Sant, i se cremava en torn a les vuit de la nit del mateixa dia, i l'explicació del tema i dels ninots, recollits en molts casos en *llibrets*, redactats pels escriptors humorístics més prestigiosos del moment, s'hi feia normalment mitjançant cartells que es fixaven o penjaven a les façanes de les cases properes al lloc on s'havia plantat la falla.[2] Cal destacar que la major part d'aquestes característiques de la festa es recullen a la peça d'Escalante, fins i tot la particularitat d'estar els ninots animats de moviment, efecte molt comú i apreciat a l'època, així com el sistema d'encesa de la falla, mitjançant un dragó farcit d'elements pirotènics, que baixa des d'un balcó fins el cadafal esmunyint-se per un filferro.

Assenyalem, per concloure, que l'obra, tot i ser, com quasi totes les del nostre autor, un sainet en un acte, presenta la fòrmula de dos quadres, separats per una mutació (pas del que s'anomena escena davant d'un *teló curt*, a una altra, amb decorat normal a *tot fòrum*), com també succeeix a *El Trovador en un porxe* i algunes altres peces.

Pel que fa a la mètrica, l'obra està escrita exclusivament, com gairebé totes, en octosíl·labs, amb l'única excepció del cant popular que a continuació s'indica. La disposició estròfica presenta, també com de costum, una clara predominància del romanç, tot seguit per redondilles, entre les tirades de les quals s'intercalen aleatòriament algunes quartetes i només tres quintilles. L'estructura resultant és la següent:

vv. 1-182	romanç é a amb la inclusió, entre els vv. 126/129 i 151/153 del popular *Cant de l'estoreta*.	vv. 587-591	quintilla
		592-595	redondilles
		596-599	quarteta
		600-611	redondilles
183-210	romanç á o	612-616	quintilla
211-230	redondilles	617-640	redondilles
231-234	quarteta	641-644	quarteta
235-238	redondilla	645-720	romanç í a
239-242	quarteta	721-758	romanç à
243-254	redondilles	759-766	redondilles
255-258	quarteta	767-770	quarteta
259-298	redondilles	771-774	redondilla
299-302	quarteta	775-778	quarteta
303-358	redondilles	779-794	redondilles
359-410	romanç é e	795-798	quarteta
411-518	romanç á a	799-802	redondilla
519-586	redondilles	803-807	quintilla

Els resultats percentuals són aquests:

[2] Sobre les falles, hi ha una àmplia bibliografia. A tall d'exemple, citem el recent volum *Historia de las fallas* dirigida per Antoni Ariño i publicada pel diari *Levante* (València, 1990).

romanç		488 vv.[3]	60,4 %
	en é a	182 vv.	37,2 %
	á a	108	
	í a	76	
	é e	52	
	á	38	
	á o	28	
redondilles		270	33,4 %
quartetes		36	4,4 %
quintilles		15	1,8 %

* * *

Per a la fixació del text comptem amb el manuscrit (Ms), que es conserva a la Biblioteca Municipal de València, la primera edició (A), que correspon a l'edició feta a la llibreria de Juan Mariana y Sanz el 1870 i, per últim, la versió inclosa a les *Obres Completes* (OC).

[3] Inclosos els versos de la cançó popular, de diverses mesures.

LA FALLA DE SAN[T] JOSEP

cuadro de costumbres valencianas[a] *

en un acto y en verso

estrenado con extraordinario éxito en el teatro de la Princesa,[b] a beneficio de D. Leandro Torromé,[1] el día 29 de enero de 1870, y en el Principal el 6 de febrero del propio año.

REPARTO

PERSONAJES[c]	ACTORES
Maria Rosa	Sra. Mondéjar
Pepeta	» Ruiz
Doña Ramona	» Lanuza
Una buñolera	» Rodrigo
Una criada	» Aparicio
Pepe	Sr. Torromé
Valentí	» Carsí
Tomaset	» Reig
Gratiniano	» Barberá
Rafel	» Aparicio
D. Gregorio	» Argüelles
Lluciet	Niño Cañizares
Salvaoret	Niña Cañizares[d]

Al distinguido actor[e]

D. Leandro Torromé

Mi querido amigo: Al talento y la buena voluntad de V. debo muchos de los aplausos con que el público ha saludado mis obras. Hace ya mucho tiempo su nombre de V. debía ir al frente de alguna de ellas: la tardanza en el cumplimiento de este deber, estoy seguro que V. la dispensará en gracia al afecto que le profesa su afectísimo[f]

Escalante

---

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 657-664.

ACTO ÚNICO

El teatro representa una calle corta. [2]

ESCENA PRIMERA[g]

Gratiniano, por la derecha.

GRATINIANO. En lo balcó està esperant-me:
¡quina cara fa més lletja!
–¡Pronto se ha vestido usted! *Mirando a la izquierda y suponiendo hablar con doña Ramona.*
¿Que ya son las seis y media?
Ni sinco y cuarto tampoco. 5
Porque usté no se pusiera
de mal humor si tardaba,
no quise dormir la siesta.
¿Bajan ya? No cal que suba;
aquí los espero mientras. 10
Pues sinyor, de cada dia
me nuga més esta agüela.[h]
¡Si açò és ara, quan me case!...
Però una volta jo em veja
amo y dueño... pareix broma, 15
i encara que viuda i vella,
té qüens:[3] la casa de préstamos,[i]
jo que heu veig, sé lo que deixa.
Al bròfec de son germà,
que està al front i la maneja, 20
no puc vore'l: en casar-me,
prompte picarà soleta.
Impossible es trobe un home

més orgullós i més dèspota.
Perquè cabo de serenos 25
ha segut allá en su tierra,
se pensa tindre més fueros
que un governaor. Volguera
que ell i la gossa es moriren
de repent; quin[a] atra tecla, 30
¡la Sulemita![4] El veïnat
no debaes mos toreja,
sobretot Pepe, el festero.
¡Mos té un odio! Si ell poguera...
Perquè una volta d'un préstamo 35
li vàrem cobrar el trenta...
i vint, cinquanta per cent,[5]
se'n muntà a la figuereta.
I això que, en aquells diners,
vestí a sa filla de reina 40
p'a que en lo carro triumfal
se lluira en una festa.
¡Desagraït! Ell té la culpa
que el veïnat faça xangleta.
Pero, en fin, oros son triunfos.[6] 45
Com me case jo en l'agüela...[j]
justetament tinc jo un os
en lo ventre, que no em deixa
acatxar el llom; de modo
que a mi me vindrà de perla...[k] 50

ESCENA II

Gratiniano y Pepe por la derecha, muy de prisa, tropezando con aquél.

PEPE. Hui rinyc en lo[l] coeter
com aplegue a fer-me feta.
Dissimule, Gratiniano. *Tropezando.*
GRATINIANO. ¿Està cego?
PEPE. Vaig de pressa.[m]
GRATINIANO. Dissimule, i casi em tira 55
tan llarg com sóc: ¡haurà bèstia!...
Ja està ací donya Ramona;
i ella ve fent-me la sèria.

ESCENA III

Gratiniano, doña Ramona y don Gregorio, [por la] izquierda. [n]

D.ª RAMONA. Si tarda usted dos minutos,
en casa no nos encuentra. 60
GRATINIANO. Pues, hija, yo...
D.ª RAMONA. Como siempre:
disculpas luego y protestas,
pero cumplir su palabra...
GRATINIANO. Dije que a las cinco [o] y media
pasaría por ustedes 65
para ir a dar una vuelta,
y creo...
D. GREGORIO. ¡Usted [p] [7] es valenciano!
D.ª RAMONA. Justo, y nosotros de Cuenca.
GRATINIANO. Pues, ¿y qué quiere desir?...
D.ª RAMONA. La formalidad manchega 70
nadie del mundo la tiene.
GRATINIANO. Vamos, Ramona, no seas...
D. GREGORIO. ¡Me gusta el atrevimiento!
¿Has oído? ¡Te tutea!
GRATINIANO. ¡Hombre! ¿Ramona?
D. GREGORIO. ¡Cuidado! 75
¡Va usted tomándose cierta
familiaridad!
D.ª RAMONA. Gregorio,
el señor me considera
como su futura.
GRATINIANO. Justo. [q]
D. GREGORIO. Mientras su esposa no seas, 80
imponerse debe algún
respeto: se espontanean [8]
de un modo los valencianos...
D.ª RAMONA. Gratiniano, en su presencia
ni una frase cariñosa, 85
hasta que dulces cadenas
nos unan...
GRATINIANO. *[Apart]* [r] Tinc uns desitjos
d'enviar-lo cap a Cuenca.
[Alt] Conque, vaya, ¿qué esperamos?
D.ª RAMONA. Que le pongan a Zulema 90
un bozal; la tiene allí
el correjero. [9]

GRATINIANO. ¡Ah!

Óyese tocar la dulzaina y el tamboril.

D.ª RAMONA. Ya empiezan
otra vez con la dulzaina.
GRATINIANO. Ahí detrás en la plaseta
debe ser;[s] creo que han puesto 95
una falla.
D. GREGORIO. ¡Me subleva
ese maldito barbero!
D.ª RAMONA. Siempre está inventando fiestas.
D. GREGORIO. ¡Le tengo un odio![t]
D.ª RAMONA. A mi casa,
con esquelas[10] que no venga. 100
D. GREGORIO. Ya se lo dije; si quiere
rodar por las escaleras...[u]
D.ª RAMONA. Se empeñó el verano último
en que yo contribuyera
semanalmente...
D. GREGORIO. Ni un céntimo. 105
GRATINIANO. Ya entiendo; p'a la replega
de san Roque.
D.ª RAMONA. No; san Mauro.
GRATINIANO. Qualsevol: él hase fiesta
a tots los del calendario.[v]

ESCENA IV

Dichos y Valentí por la izquierda.

VALENTÍ. Doña Ramona, muy buenas. 110
¿De paseo?
D.ª RAMONA. Sí, señor.
VALENTÍ. *[Apart]* La risa al vore'ls me tempta.
D.ª RAMONA. Gratiniano, vea usté
en la esquina si Zulema
viene.
GRATINIANO. Voy. *[Apart]*[w] Un sou[11] donava 115
en tal de que se perguera.[x]
VALENTÍ. Yo vengo de haser ahora
una operación...[y]
D. GREGORIO. *[Apart]* ¡Aprieta!
Quizá algún asesinato.
VALENTÍ. Patrisia la carbonera 120
aquí tenía una lupia[z][12]

sucotánea, así de gruesa;
si no es por mí, no se cura.
Lo mismo que la pasiega; [13]
en la requión de los gánguilos
le salió... [14]

ESCENA V

Dichos y por la derecha Salvaoret, [A] *Lluciet y otro niño llevando una silla rota y arrastrando una estera.*

LOS TRES NIÑOS. ¿Hi ha una estoreta velleta
p'a la falla de san[t] Josep,
tio Pep?

SALVAORET. [B] Xe, ja tenim carasseta
i sombrero per al nano. [15] *Enseñando una careta y un sombrero.*
Mireu, la còmoda vella
de mon pare.

LLUCIET. ¡Hi, hi, quin nano! [16] *Cogiendo el sombrero y poniéndoselo en la cabeza.*

SALVAORET. Du ací.

LLUCIET. ¡Quina cafetera!

SALVAORET. ¡Home, solte!

LLUCIET. ¿Vols juar-te
que la trenque?...

VALENTÍ. ¡Santa Tecla!
¡Mi Salvadoret! Chiquillo,
¿tú con estos granujetas?
Passa'm a casa en seguida...

SALVAORET. És que anàvem...

VALENTÍ. ¡Manco llengua!
¡I el meu sombrero! ¡Ai, so pillo!

SALVAORET. És el vell.

VALENTÍ. Vés-te'n i penja'l
a on estava, si no vols
que te trenque una costella. *Vase el chico por la derecha.*
Le tengo dicho: no quiero
que te ajuntes ni te metas
con los del otro barbero

que hay enfrente, y ni por esas...
LLUCIET. ¿Ell per què ve? Ningú el crida.
VALENTÍ. ¡Largo d'ací, patulea!
LLUCIET y NIÑOS. [C] ¿Hi ha una estoreta velleta [D] *Gritando.* [E]
p'a la falla de san[t] Josep,
tio Pep? *Vanse por la izquierda.*
D.ª RAMONA. Malditos. [F]
D. GREGORIO. ¡Y no revientan!
A la cárcel ahora mismo
los llevaba.
VALENTÍ. Hombre, no sea... [G]
D.ª RAMONA. ¿Ha visto usted qué costumbres
tan raras, las de Valencia?
¡Les falles!
D. GREGORIO. ¡En este pueblo
se ven cosas estupendas! [17]
VALENTÍ. Guapo, [18] jo sóc valensiano,
sabe, y esas indirectas...
[Apart] Este manxego té ganes...
D. GREGORIO. Diversiones tan grotescas,
¡a ser yo gobernador!... [H]
VALENTÍ. Home, amague's.
D. GREGORIO. ¡Qué simpleza!
¡Parece imposible que haya
quien esté como una babieca
viendo cuatro monigotes!
VALENTÍ. Tu... tut...
D.ª RAMONA. Y que representan...
VALENTÍ. A molts dels que van fent riure
per los carrers de València.
Ja hu sap: si nuestras alegres
costumbres no le deleitan,
mire, recogen los bártulos
y se vuelven a su tierra.
D. GREGORIO. Este es otro mamarracho.
VALENTÍ. Los mamarrachos, de serca
pueden verlos acabant [19]
girando por la plaseta.
Adiós: en el espigastro
li fique el puny si em contesta. *Vase por la derecha.*

ESCENA VI

Doña Ramona, don Gregorio y Gratiniano por la izquierda, llevando en brazos una perra. [I]

D.ª RAMONA. Se atufó.
D. GREGORIO. Como yo empuñe
el bastón de comisario
algún día,[20] concluyeron 185
las fiestas en este barrio.
GRATINIANO. Aquí está la Sulemita.[J]
D.ª RAMONA. ¡Monísima! ¿Le hará daño? *Por el bozal.*
GRATINIANO. No, señora.
D.ª RAMONA. ¡Pobrecilla!
Así un transtorno evitamos. 190
GRATINIANO. De día no echan boletas.[21]
D.ª RAMONA. ¡Ayer tuve un sobresalto
cuando se perdió!
D. GREGORIO. Si usté[K]
la hubiera llevado en brazos
como otras veces...
GRATINIANO. *[Apart]* ¡Justet! 195
¡Pues, home, ni un alacayo!
[Alt] ¿Conque dónde dirigimos
esta tarde nuestros pasos?
D.ª RAMONA. Al plantío:[22] ¿te parece? *A don Gregorio.*
D. GREGORIO. Mira, que la lleve un rato 200
hasta salir de estas calles...
D.ª RAMONA. Un instante, Gratiniano. *Dándole la perra.*
GRATINIANO. Pero, Ramona... ¡Pues vaja
un empleo! No vayamos
ahora por la plaseta, 205
pues bastante me chiularon
l'otro día.
D.ª RAMONA. Bien, daremos
la vuelta por este lado.
GRATINIANO. Demà li done un xoriço
i estalla com un petardo. *Vanse por la izquierda.*[L] 210

ESCENA VII

María Rosa y Rafel por la derecha, y luego Pepe por la izquierda.

ROSA. ¿No l'ha vist?
RAFEL. Tot el veïnat
vinc de córrer, i ara anava
a vore si l'encontrava
en casa de son cunyat.
ROSA. ¡Mire-lo! ¡Me'l menjaria! *Viendo aparecer a Pepe:* [M] 215
PEPE. ¿Què passa? ¿De què te queixes?
ROSA. Que te'n vas molt serio, i deixes
a soles la barberia.
¡Quatre barbes esperant-se,
i tu corrent per ahí! 220
RAFEL. En casa el so Valentí
estaven ara afaitant-se.
ROSA. ¿Què et pareix? ¿No és un dolor?
Lo que diu ma tia Eustàquia: [N]
¡pedrà tota la parròquia, 225
i la pedrà, sí sinyor!
Veja vosté el matasanos [23]
d'allí enfront, ¡qui no es condemna! [O]
sempre té la casa plena,
¡i tu, entre festes i nanos! 230
Voràs a eixe tio jo
com li cante... tot hu escarba;
ell no perd mai l'ocasió
de llevar-mos una barba.
Les festetes del carrer... 235
PEPE. Si saberes la malíccia
que tinc: demà, per justícia
vaig a dur al coeter.
ROSA. ¿Veu? ¡En acabant renegue
pedricant-li!
PEPE. ¡Quina feta! 240
Dos estreles li encarregue,
quatre pins i una rodeta,
i a l'aplegar a sa casa
mirant que tardava ell,
me diuen: el seu castell 245
se l'ha [e]ndut a Massanassa.
Per vengar-se sols hu ha fet;
comprenc la seua intenció.

¿Tu te'n recordes quan jo
vaig ser padrí de Tonet? 250
P'a el bateig solemnitzar
una traca disparí, [P]
però no li la paguí
perquè a tots mos va escamar.
Ell des d'entonses m'ataca, 255
aixina, en paraules soltes...
¡Pague-li vosté una traca
que es trencà vint-i-nou voltes!
¡Des del pum al tracapum
passava un any! ¡Si els seus focs 260
són quatre xispes, dos jocs,
i omplir el carrer de fum!

ROSA. Bé li amolles les pessetes.

PEPE. Això hu costeja el veïnat.

ROSA. ¡De vore'l sempre ficat 265
en processons i festetes,
el dimoni me s'emporta!
¿Vosté sap quina agonia
tindre casi tot el dia
el tabalet a la porta? 270
Entre amics i forasters
fan de la casa un hostal,
i allò és cuartel general
de música i dançainers.
¡Hi ha per a pedre el juí! 275
Allí el sant, la cera, l'anda,
els instruments de la banda,
¡tota la funció ix d'allí!
¡Quin laberinto! El biombo,
quatre voltes l'han trencat; 280
¡pues esta esprà m'ha encontrat
damunt del teu llit el bombo!
Ara diga'm: ¿qui pot tindre
la casa conforme i llesta,
si encà no ha [e]ixit d'una festa 285
ja pensa en la que ha de vindre?
¿Vol vosté més desespero?
Hui la falla; d'ací un mes
san[t] Vicent; Corpus després,
san[t] Roc, ¡música y florero! [Q] 290
Ell en tot ha de ballar,
i no para, no sossega.
Els milacres, la replega,
els bescuits... ¡Açò és la mar!

¿I què en trau? Perquè, al remat, 295
si tinguera obligació...
PEPE. ¿No és prou divertir-me jo
i divertir al veïnat?
Sóc festero...
ROSA. ¡Com ningú!
PEPE. ¿Qui hu nega, Maria Rosa? 300
En este món, cadascú
se perd per la seua cosa.
¿No saps, per molt que t'inflames,
que el meu deliri no amaina,
i que en ouir la dançaina 305
ja m'estan ballant les cames?
Si alcalde major[24] me feren,
ja que eixe testet el toques,
manaria que les Roques
tots els mesos les tragueren.[25] 310
Per a mi no hi han primors
que tant de goig puguen fer,
com el goig que fa un carrer
apanyat de cubertors.
¿A qui del món no el recrea 315
passejar una festeta,
muntant-li al nas l'oloreta
de la murta[26] i la gedrea?[27]
¿Haurà qui no tinga ganes
d'alçar-se al ratllar el dia, 320
si el desperta l'alegria
que dóna un vol de campanes?
¿Qui no bota i s'atropella
al rumor dels tabalets,
la disparà dels masclets 325
i el ¡bom! de la canterella?[28]
ROSA. ¡Valencià!
PEPE. ¡Fi, verdader!
¡Dels que no s'apuren massa
ni gens, p'a tirar la casa
per la finestra, al carrer! 330
ROSA. Algun temps t'ha de penar
el haver pensat així.
Mentres, el so Valentí
bé se sap aprofitar.
RAFEL. Pues l'oficial té valor... 335
ROSA. ¿Mantequilla?
RAFEL. Fent xangleta
de mi, requiebra a Pepeta.

ROSA. ¿Sents lo que diu el sinyor?
RAFEL. Jo m'aguante per prudència:
en un monyaco, ¿qui es fica? 340
Lo pitjor és que en la xica
note alguna indiferència.
ROSA. No hu crega; si vera jo
que eixe xicot... ¿Tu has ouït?
PEPE. Abans de tocar les huit 345
li pegue foc al dragó.[29]
ROSA. D'això et parlen, mala pell.
Només en la falla pensa.

Óyese música, que no cesa hasta la mutación. [R]

PEPE. Ja la música escomença.
¡Què llàstima de castell! 350
ROSA. ¡Condemnat!
PEPE. També té llanços.
ROSA. ¿Però tu no hu has entés?
PEPE. Ja m'heu contaràs después;
ara no estic p'a romanços.
ROSA. Li falta el temps.
PEPE. Anem prompte. 355
ROSA. Vosté, Rafel, no s'asuste.
RAFEL. Sentiré que se disguste.
ROSA. Deixe-hu estar per mon compte.

Vanse por la derecha.

MUTACIÓN

Calle larga:[30] *al primer bastidor de la derecha, la barbería de Valentí; al segundo, una buñolería. A la puerta de ésta, una mujer sentada detrás del hornillo y la sartén de los buñuelos. Al primer bastidor de la izquierda, la barbería de Pepe. Al foro, la falla, con tres figuras que representan* [S] *a doña Ramona, don Gregorio y Gratiniano llevando en brazos la perrita. Al levantarse el telón aparecen sentados, al lado de la barbería de Pepe, el dulzainero y el tabalet; a la puerta, Pepe-*

ta, [T] *sentada y, de pie, Tomaset. La música, al foro. Un grupo de gente, rodeando la falla, cuyas figuras moverán la cabeza.* [31] *Lluciet, vendiendo las décimas y cuartetas. De la ventana de casa Pepe bajará hasta la falla un alambre, en el que se verá el dragón que ha de prenderle fuego. Mucha animación en la escena.*

ESCENA VIII

Pepeta, Tomaset, la Buñolera, Lluciet y Valentí bajando al proscenio.

VALENTÍ. ¡Vamos, estan molt al viu!
¡El dimoni és el so Pepe!
Donaria quatre duros
en tal de que se'n vingueren [U]
per ací: ¡quina treseta! [32]
TOMASET. Tu voràs com jo li pegue
un colp al memorialista. [33]
PEPETA. [V] Tonto, deixa-lo que pene.
TOMASET. Té a tos pares de sa banda.
PEPETA. [W] Per això no desesperes: [X]
és molt fàcil capgirar-lo
a mon pare.
TOMASET. ¡Tu t'heu penses!
PEPETA. ¡En mig quart!
TOMASET. Basta que siga
el so Valentí el meu mestre...
PEPETA. ¿Tu vols que esta nit mateixa
carinyo te manifeste?
Escolta.
LLUCIET. ¡En quatre diners,
les dècimes i quartetes
de la falla!
VALENTÍ. L'oficial,
per més que jo li encarregue
que no passe allí davant,
de ningun modo vol creure'm.
¡Eixa xavala i sa mare
són capaç de pedre un reine!
¡Rafel, el memorialista,
ací s'afaitava sempre,

i ademés, jo l'assistia 385
com a sangraor i metge!
¡Pues, ell, me l'ha [Y] capgirat!
¡Quin home! Com un cadete
va darrere de la xica.
¡Si sabera que ella, mentres, 390
en l'oficial... Vamos, son
les dones unes culebres!...

TOMASET. ¡Tens raó!

VALENTÍ. ¡Tomaset! *Llamándolo.*

TOMASET. Vaig.

PEPETA. Que ja ve ma mare; ves-te'n.

VALENTÍ. En seguida tens que anar 395
a posar-li sangoneres
al so Blai, el pilotero;
té una inflamació en lo ventre...
Atén: que li les apliques
cap a l'higopondrio. Em pense 400
que el tornarem a sangrar.

TOMASET. No hu estranyaré.

VALENTÍ. Tu veges...

TOMASET. ¡Quina afició a la llanceta!
Com tot queda en casa... *Vase por el foro.*

ESCENA IX

Dichos menos Tomaset.

BUNYOLERA. Aneu-se'n

a juar, largo d'ací. *A Lluciet y otros niños que estarán a la puerta.* 405

¡Ma que és obra; [34] no es menegen!...

LLUCIET. ¿Mos dóna quatre bunyols [Z]
en un diner?

BUNYOLERA. Si t'avente
un sopapo, voràs tu.
¡Cal dir que en los ulls se'ls mengen! 410

ESCENA X[Aa]

Dichos, Rosa, Pepe y Rafel por la izquierda.

PEPE. El sinyor Rafel i tu
sou més monyicots encara
que eixos xics: ja he dit mil voltes
que, per mi, en vosté se casa;
conque no me vinga en cuentos 415
hui que el cap tinc en la falla.
RAFEL. Jo, en tal que no s'incomoden.
ROSA. Bien, ell ja ha donat paraula.
VALENTÍ. ¡Ni tan siquera saluda
quan per esta porta passa, 420
després que,[Ab] en les meues píndores,
li vaig tallar[Ac] la terciana![Ad 35]
PEPE. Eixe dançainer té un gos...
ROSA. És molt pesà la dançaina;
¿no hu consideres? Morat 425
se tornà el pobre tocant-la.
PEPE. Però a lo millor fa güiiiit...[Ae 36]
ROSA. Li falta l'aire, i s'escanya.
PEPE. ¿Has fet les llesques en ous?
ROSA. ¡Quina pregunta!
PEPE. Pues ara, 430
en una llesca i mig got
d'aiguardent, voràs Maganya[37]
com li pren l'embocadura[38]
i toca hasta la *Traviata*. *Llaman al donsainer y tabalet y entran en la casa.*[Af]
RAFEL. Te'ls menjaràs calentets,[Ag] 435
lusero de la mañana.
¡Done-li un plat a sa filla![Ah]
PEPETA. Si se creu que, per tirar-la
de rumbós...
ROSA. ¿Pues?
RAFEL. P'a dos lliures[39]
de bunyols.
ROSA. ¿Per què se cansa? 440
RAFEL. Dona, no mereix la pena.
ROSA. Pepe, tots els anys ne passa.
RAFEL. En la sucreria nova
encarreguí, tenen fama,

mitja dotzeneta de 445
pastissos de l'Esperança.
ROSA. ¡Home!
RAFEL. Demà és el seu sant
i tinc el gust d'obsequiar-la.
ROSA. Però, Rafel, eixe gasto...
RAFEL. ¿Quin gasto?
ROSA. Té poca gràcia. [Ai] 450
Després diràs [Aj] que no et vol. *A Pepeta.* [Ak]
PEPETA. Jo no dic [Al] una paraula. [Am]

ESCENA XI

Dichos y la Criada, con una bandeja de pasteles de espuma, dirigiéndose a la puerta de Valentí.

CRIADA. Que ací té vosté els pastissos. [An]
VALENTÍ. ¿Què dius?
CRIADA. La sinyora Clara
m'envia... [Ao]
VALENTÍ. ¿Qui? ¿La sucrera? 455
¡Ja caic! Com a sa germana
la posí bona este hivern
d'una angina escuriàsia...
Pues digues que moltes gràcies...
Ja passaré per sa casa... 460
Veus, una persona aixina
u té gust que caiga mala
per a fer els impossibles,
i si no se mor, salvar-la. [Ap]
CRIADA. Molts anys que vosté els celebre... 465
VALENTÍ. El meu sant tardarà encara.
CRIADA. ¿Esta [Aq] no és la barberia
del sinyor Josep?
VALENTÍ. Allarga't,
xiqueta; vés allí enfront.
CRIADA. ¡Té raó! [Ar]
VALENTÍ. [As] Si no mirara... 470
¡Pues si el meu xiquet els guipa,
se'n du el pobre una castanya! [At]
¡Què tal, pastissos i tot! [Au]
¡En grande! Com se regala
el so Pepe; les festetes... 475
Acabant diuen si u parla...

ROSA. Que te'ls donen arreglats *[A] Pepeta, que pasa por*
en mel i sucre. *buñuelos con un plato.* [Av]
RAFEL. ¡Gitana!
¡Bonica meua! [Aw]
PEPETA. ¿Està loco?
Si molt a sovint li agarra...
RAFEL. ¿Veu? Ja fa temps que la trobe [Ax]
de mal humor.
ROSA. És llunàtica:
no faça cas; mentres tinga
al meu Pepe de sa banda...
RAFEL. Però com jo en lo seu Pepe
no em tinc que casar, m'alarma.
VALENTÍ. ¿A on te'n vas tu? *A Salvaoret.* [Ay]
SALVAORET. Pare, deixe'm
acostar cap a la falla.
VALENTÍ. Cuidao que d'allí te mogues; [Az]
si no, portaràs sumanta,
i veges en qui t'ajuntes,
¿hu entens? que ací, en esta plaça,
hi han molts xicots que no tenen
ni vergonya, ni criança.
ROSA. ¿Hu dirà això per el meu? [Ba]
Si tal sabera, m'alçava...

[Vuelve] Pepeta con los buñuelos, y detrás Rosa, Rafel y Lluciet. [Bb]

VALENTÍ. Vamos, ¿també bunyolets?
Clar, ¡san[t] Josep hu reclama!
Jo no sé com s'heu arreglen;
lo cert és que en eixa casa
¿ve Carnistoltes? ¡quallat!
¡I que és bovo! Mai s'escapa
de que per damunt li ballen
les pilotes d'ordenança. [40]
¡De la mona, no se parle,
perquè la mona de Pasqua
són tres dies, [41] i ells estan
soterrant-la una setmana!
Diu: ¿san[t] Vicent? Menjar blanc. [42]
¿La Mare de Déu? ¡Aguarda!
Passejant la mesurota [Bc]
de freses, [Bd] no faran falta. [Be]
Berenarets i paelles;
home, [Bf] san[t] Jaume i santa Anna,

i san[t] Joan i san[t] Pere, [Bg] 515
¡s'han de celebrar! ¡No falla! [Bh]
Lo que jo dic: eixa gent
té el calendari en la panxa.

ESCENA XII

Dichos, Salvaoret [Bi] y Lluciet, que antes de concluir los últimos versos Valentí, saldrá de su casa comiendo buñuelos.

SALVAORET. [Bj] ¡Què, monero! [43]
LLUCIET. ¿Tu ne vols?
SALVAORET. ¡Xe, amaga't!
LLUCIET. ¿Que qui te'n dóna? 520
SALVAORET. ¡Pues no farà poc la mona
perquè té quatre [Bk] bunyols!
LLUCIET. Xe, més que tu i que ton pare.
¿Que vosatros n'hau comprat?
SALVAORET. ¿A que eixos els has sampat 525
sinse que hu vera ta mare!
LLUCIET. ¡Este mico!
SALVAORET. Si ella hu nota...
LLUCIET. Ell pensa mal en seguida:
¡com quan son pare es descuida
en los diners fa manota! [44] 530
SALVAORET. ¿Tu m'heu provaràs?
LLUCIET. Al Chirri
li hu has dit.
SALVAORET. ¡Xe, quina lepa! [45]
Tu i ell sequeu una cepa.
LLUCIET. Home, vaja i diga tirri...
SALVAORET. ¡També no falta qui escampa 535
que les festes li lluixen
a ton pare, i que mai ixen
les rifes, perquè fa trampa!
LLUCIET. Trau testimonis...
SALVAORET. Xas, coca...
¡Alguns n'hi han descontents! 540
LLUCIET. Mentira.
SALVAORET. ¿Mentira?
LLUCIET. ¡Ments
en tota la teua boca!
I no et pegue, perquè a mengua

m'heu tinc, pues si no, vories
la galtà que portaries. 545

SALVAORET. Xe, tu pegues molt de llengua.

LLUCIET. Ma que el puny... *Amenazándole con el puño cerrado.*

SALVAORET. ¿Per què no et fiques
en lo Chirri?

LLUCIET. ¡Tres despraes
l'he corregut a pedraes!

SALVAORET. No mos empoles boliques. [46] 550

LLUCIET. ¡Ja parles massa!

SALVAORET. ¡Segur!
ell pensa guanyar-me a mi.
¡Si no estiguérem ací!...

LLUCIET. Xe, toca pues cap al mur,
xarraire; te trenque un os. [B] 555

SALVAORET. ¡Dos ossos!

LLUCIET. ¿Vols vore-hu? ¡Mira!

Tirándole una piedra y dándole a Valentí que [Bm] *está a la puerta.*

VALENTÍ. ¡Recontra Cristo! ¿Qui tira?
¡Pues si me pega en lo tos!

SALVAORET. Lluciet ha segut; repare
com s'amaga.

VALENTÍ. ¡*Granujeta*! 560
Tu voràs en seguideta
com li ho conte jo a son pare. *Llegándose a la puerta de Pepe.*
Pepe, faça'm el favor
d'eixir.

ESCENA XIII

Dichos y Pepe.

PEPE. ¿Què se li oferia?

VALENTÍ. Si no vol vosté que un dia 565
tingam alguna maror,
casque-li el llom al seu Llusio,
ja que de mi no s'arredra,
pues, fa poc, en esta pedra
casi m'obri l'ocsipusio. 570

PEPE. ¡Dimoni!

VALENTÍ. ¡Tan satisfet!
És molt remal eixe xic.
Com no li done un castic...
PEPE. No s'escaparà. ¡Lluciet! *Llamándolo.* [Bn]
VALENTÍ. Així, sinse allastimar-lo... 575
Quatre palmaes ben pegaes.
PEPE. ¡Algo pitjor que palmaes!
VALENTÍ. ¡Home!
PEPE. Vullc escarmentar-lo.

ESCENA XIV

Dichos y Lluciet [Bo] *por la izquierda.*

LLUCIET. Pare, ¿vosté m'ha cridat?
PEPE. So tuno, acosta't ací. 580
¿Conque al sinyor Valentí
una pedrà li has tirat?
LLUCIET. ¿Jo hu [Bp] ha fet aposta?
PEPE. ¡Mut!
Aposta o sinse voler,
p'a que no hu tornes a fer, 585
portaràs ton mereixcut,
per més que t'oixca plorar
i a mi me coste un pesar...
VALENTÍ. ¡Home!
PEPE. Al Corpus, so xineta, [47]
no et vestiré de danseta; [48] 590
¡ara torna-li a tirar!
VALENTÍ. *[Apart]* ¡M'has mort!
PEPE. ¿Ha vist?
VALENTÍ. Me s'entoixa...
LLUCIET. A l'atra l'encoixe.
VALENTÍ. ¡Pues!
PEPE. ¿Va marmolant?
VALENTÍ. ¡Casi res!
PEPE. ¿Què diu?
VALENTÍ. Que a l'atra m'encoixa. 595
PEPE. Passe vosté dins, canalla,
i no [e]lixiràs, tin-ho en compte,
hasta que encenguen la falla.
LLUÇIET. *[Apart]* Bueno, pues, vorà què prompte.

Vase [Bq] *por la izquierda, saliendo al propio tiempo Rosa.*

ESCENA XV

Rosa, Pepe y Valentí. [Br]

ROSA. ¿Per què maltractes al xic? 600
PEPE. Ni siquiera l'ha tocat.
ROSA. Lo que mon fill m'ha contat
no mereix ningun castic.
VALENTÍ. Dona...
ROSA. ¿Vosté és el que escampa
que les festes mos lluixen, 605
i a ningú les rifes ixen
perquè el meu Pepe fa trampa?
PEPE. ¡Hombre!
VALENTÍ. ¿Jo? Ni ensomiar...
[Apart] Té una llengua el meu xiquet...
ROSA. Mon marit jua molt net 610
p'a que el puguen criticar.
Millor llustre portaria
divertint manco al veïnat,
i entonses vosté voria
si en la seua barberia, 615
¡com no afaitaren al gat!...
VALENTÍ. ¡Envejosa!
PEPE. ¡No ve a pèl!
VALENTÍ. A mi, en les cures me sobra...
ROSA. Pues, mire, gran fama cobra:
pregunte-li al so Rafel... 620
VALENTÍ. Mai podrà agrair-me prou.
ROSA. Si casi el mata, ¡desastre!
¿A on s'ha vist per un padastre
sangrar-me-lo com a un bou?
VALENTÍ. ¡Dona, vosté és el dimoni! 625
Per supost que no m'estranya;
¡eixe home perd mitja Espanya
alçant un fals testimoni!
Ojalá el meu oficial
l'assegure.[49]
ROSA. Poc a poc; 630
¿tu veus d'a on ix tot el foc?
PEPE. ¡Se'n guardarà eixe xaval!
Eu, i que no jue massa:
per lo que puga tronar,
vosté no el deixe acostar[Bs] 635
a la porta de ma casa.

VALENTÍ. ¿Jo, en quin dret? Això, vosté,
mamprenga'l, ja que li cou.
PEPE. Corriente; jo sóc molt prou.[50]
VALENTÍ. Mire-lo, cap ací ve... 640
ROSA. ¡Amenaça'l!
PEPE. Tu voràs...
Ves-te'n i cuidao no passes...[Bt] *Rosa se retira*[Bu] *a su puerta.*
VALENTÍ.[Bv] Aguarda, no faça cas
de les teues amenaces. *Entra en su casa.*

ESCENA XVI

Dichos, Pepe y Tomaset por el foro[Bw] *y luego por la izquierda Rafel.*

TOMASET. Allí dins està el subjecte.[Bx] 645
PEPE. Dos paraules, Mantequilla.
TOMASET. Home, justetament jo
parlar en vosté volia.
PEPE. M'heu pense, i t'ixc al davant.
TOMASET. ¿Vosté s'heu pensa?
PEPE. A ma filla, 650
ni parlar-li, ni mirar-la...
TOMASET. Sinyor Pepe, ¡quina [e]ixida!
PEPE. Deixa'm acabar.
TOMASET. No es canse
la puça que manco em pica...
PEPE. ¡Tomàs!
TOMASET. En formalitat. 655
PEPE. Mira que si hu prens a risa
i a la porta de ma casa
t'acostes, Déu que em detinga.
ROSA. Fort en ell; Pepe, quan vol
té caràcter. Rafel, ixca.[By] 660
¿Veu vosté? ¡Ja l'ha agarrat!
RAFEL. Únicament sentiria *[Entrant]*
que es disgustara...
ROSA. ¿Qui, Pepe?
¡Sinse alterar-se li arrima
dos[Bz] bofetaes!
PEPE. Tomaset, 665
pensí que sobre la xica
t'acostaves a parlar-me.
¿Conque, és dir, que a Santa Rita

voleu en lo carreró?... [Ca]
TOMASET. Fer-li festes.
PEPE. ¿I que siga 670
jo depositari? [51]
TOMASET. Just.
No hi ha en lo veïnat qui tinga
més coneiximent, ni...
PEPE. Gràcies.
TOMASET. Com vosté mos dirigira,
donarien colp les festes. 675
PEPE. Gràcies.
TOMASET. Això és lo que dia
abans el segon clavari:
¡què llàstima que no estiga
el sinyor Josep ficat!
PEPE. Moltes gràcies.
TOMASET. ¡Lluiria 680
doble per doble la festa!
PEPE. Tu vols temptar-me...
TOMASET. Anem, vinga,
¡el fem clavari major!
PEPE. Però, Tomàs, ¿qui se lliga?
Tinc que acudir a san[t] Roc; 685
deixar-me-lo en blanc, seria...
TOMASET. No res: ajuntem [Cb] les festes.
PEPE. ¡Molt bon [Cc] pensament!
TOMASET. ¡Aixina
quedem, pues!
PEPE. ¡M'agrà este xic!
¡Té un caràcter!...
TOMASET. *[Apart]* Ja s'anima. 690
ROSA. ¿Què vol dir... *A Rafel.*
RAFEL. Jo no hu entenc.
TOMASET. És precís fer-li justícia:
ningú té el gust i la idea
de vosté...
PEPE. ¡Idea magnífica
la que tenia jo enguany 695
p'a la falla! ¡Cumplir-la [52]
no he pogut, perquè han faltat
caragols! [53]
TOMASET. ¿Què volia?... [Cd] [54]
PEPE. Traure els jagants, i posar-los [Ce]
allí enfront.
TOMASET. ¡Quin colp de vista! 700
PEPE. La falla, rodant-la els nanos.

TOMASET. ¡Què bien! *[Apart]* ¡Maria Santíssima!
PEPE. I un rato abans de cremar-la,
al toc de l'Ave-Maria,
rompre[55] dotze tabalots 705
i sis donçaines en fila,
que armarien un ruido...
TOMASET. ¡De mil dimonis! Reguitza:
¡vosté me va a fer plorar
de goig! *[Apart]* ¡Este home delira! 710
PEPE. ¡Falta el remat!
TOMASET. ¿El remat?
PEPE. ¡Home, és clar! Per despedida,
una traca que arribara...
hasta la Corretgeria.[Cf 56]
TOMASET. ¡Té raó! I la nuvolà 715
dels xics, quina chillaísa,
al rebentar el tro gros
a una veu exclamaria...
PEPE. ¡Viva el pare san[t] Josep!
TOMASET. ¡Viva el tio Pepe!
LOS DOS.[Cg] ¡Viva! *Abrazándose.* 720

ESCENA XVII

Dichos y Valentí[Ch] *a la puerta.*

VALENTÍ. ¡Vaja un modo d'escamar-lo![Ci]
Mantequilla és un *briján*...[57]
RAFEL. Rosa, jo no em puc avindre.
ROSA. De segur l'ha capgirat
en alguna clavaria. 725
TOMASET. A l'octubre fem un ball
de Torrent.[58]
PEPE. ¡Val un imperi!
Té el meu modo de pensar.
ROSA. ¡Tu eres la mala ventura![Cj]
TOMASET. *[Apart]* ¡En quina facilitat! 730
RAFEL. ¿Sinyor Josep?
PEPE. Rafel, deixe'm:
si vol, torne d'ací un any
i parlarem...
ROSA. ¿Tu estàs loco?
RAFEL. ¿Vosté seria capaç?
PEPE. ¡El dilluns, la santa Rita[Ck] 735
que en sa casa té el manyà,[59]

mos la duen, sóc clavari!
ROSA. ¡Jesús! Per servir als sants,
els dimonis en lo cos
a tothora els té ficats. 740
RAFEL. ¡Home!
PEPE. Claret, so Rafel;
de pensament he mudat.
RAFEL. ¡Així mudara de pell!
ROSA. Crega'm; tinc un gran pesar. [Cl]
RAFEL. Encara que tots rebenten, 745
a mi poc m'importa ja. *Vase.* [Cm]
VALENTÍ. Rafel, quan em necessite...
¡Com caiga en les meues mans!
TOMASET. Ja que ha tronat [Cn 60] en eixe home, [Co]
¿podré en Pepeta parlar? 750
PEPE. Com si fores gendre meu
te considere, Tomàs.
ROSA. ¡En grande! Este xic faltava
p'a acabar-lo de portar
a les gàbies.
TOMASET. ¡Pepa meua! *Yendo a la puerta donde está* [Cp] *Pepeta.* 755
PEPETA. ¡Tomaset!
TOMASET. Bon resultat
han tengut els teus consells.
PEPETA. ¡En conéixer el seu flac!

ESCENA XVIII

Dichos y doña Ramona, don Gregorio y Gratiniano por la izquierda. [Cq]

GRATINIANO. Se habrá de haser un pregón.
D. GREGORIO. ¡Es preciso que [a]parezca! 760
Usté pregunte...
D.ª RAMONA. Y ofrezca
una gratificación.
GRATINIANO. Ya he corrido la mansana.
[Apart] Me faran pedre el juí.
[Alt] [61] ¿Vosté no ha vist per ací [Cr] 765
una gossa americana?
VALENTÍ. ¡La treseta!
PEPE y ROSA. ¡Gratiniano!
D. GREGORIO. Nosotros somos, ¡canalla! *Mirando a la falla.* [Cs]
D.ª RAMONA. ¡Mire usted! [Ct]

GRATINIANO. ¡Dios soberano,
mos han posat en la falla! 770
D.ª RAMONA. Gregorio, disimular
fuera lo mejor...
D. GREGORIO. Veremos.
GRATINIANO. Doña Ramona, marchemos,
si no, nos [Cu] van a xiular.
VALENTÍ. ¡Ja caigueren!
D. GREGORIO. ¿Quién disculpa 775
ultraje tan manifiesto?
Pero usted [Cv] tiene la culpa.
GRATINIANO. ¿Jo?
D. GREGORIO. Por usted [Cw] nos han puesto.
D.ª RAMONA. Dices bien.
GRATINIANO. ¡Me desesperas!
D. GREGORIO. ¡Le rompo a usted!... [Cx]
D.ª RAMONA. No hay excusa: 780
usted [Cy] con esa gentuza
ha tenido mil quimeras. [62]
D. GREGORIO. La policía aquí envía
ahora mismo un inspector. *A Pepe.*
PEPE. ¿Por qué? [Cz]
D. GREGORIO. Porque... sí señor. 785
PEPE. [Da] ¿I a on està la policia? [Db]
D. GREGORIO. ¡La cólera me enfurece!
Vamos.
GRATINIANO. ¿Usté se recrema?
D.ª RAMONA. Y si se pierde Zulema... *Amenazando a Gratiniano.* [Dc]
D. GREGORIO. Si la perra no [a]parece... [Dd] *Amenazándole vase.* [De] 790
GRATINIANO. [Df] Eixa gosseta [Dg] ditxosa
serà la meua desdicha... *Buscándola, vase.*
PEPE. Xixa. [DhH]
ROSA. Xixa.
TOMASET. Xixa.
PEPETA. Xixa.
VALENTÍ. ¡Gratiniano, trau la gossa!

ESCENA ÚLTIMA

Dichos y Lluciet a la ventana, pegándole fuego al dragón.

PEPE. ¡No sé si m'ha rist [Di] jo prou! 795
ROSA. Ja li ha caigut bon quefer.

LLUCIET. [Dj] ¡Pare, jo li pegue foc,
que [Dk] vullc [e]ixir al carrer!
PEPE. ¡Lluciet!
ROSA. Per més que li crides...
VALENTÍ. Deixe'l; són les huit i és just. 800
PEPE. Home, és que abans tinc jo el gust
de desparar quatre [e]ixides.
TODOS. ¡Fuego, fuego!
PEPE. ¡Faramalla!
Vinga, pues ja el cor me balla.
ROSA. Falta, com atres vegaes... 805
PEPE. Per favor, quatre palmaes
abans que es creme la falla.

Baja el dragón encendido, a cuyo tiempo toca la música y la dulzaina y, entre la gritería de la multitud, cae el telón. [Dl]

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] A *Ms, comedia bilingüe en un acto, original y en verso*. Hi ha una nota a llapis, de mà distinta, que diu: *Se estrenó en el teatro de la Princesa, de Valencia, el 29 de enero de 1870.*

[b] A *A, de la Libertad*. V. n. [2] a *Una nit en la Glorieta*.

[c] A *Ms*:

Maria Rosa	*Pepe*
Pepeta	*Valentí*
D.ª Ramona	*Tomaset*
Una buñolera	*Rafel*
Una criada	*Gratiniano*
	D. Gregorio
	Tres niños

[d] A *Ms*, entre la coberta i la primera pàgina s'inclou un full enganxat, escrit amb altra lletra, que diu:

La falla de S[ant] Josep

Ap[are]ce Barberá		
Sr. [esmenat: *Sra.*] *Torromé* [ratllat: *Lanuza*]		*d[e]r[ech]a*
Sra. Lanuza y Argüelles		*iz[quier]da*
abajo.		
Dulzainas.		
Sr. Carsí		*iz[quier]da*
Niño Cañizares		*d[e]r[ech]a*
[ratllat: con] *con estera y sombrero y caraseta.*		
Barberá con perra iz[quier]da collar.		
Mondéjar y Aparici[o]		*d[e]r[ech]a*
Sr. Torromé		*iz[quier]da*
Música d[en]tro: Himno de Riego.		
Sras. Rodrigo, Ruiz,		
Reig, niño Cañi[zares] y Cañi [dubtós; pot ser *Cañizares –niña–* o *Carsí*], *piedra y* [il·legible].		
S[r]ta. Aparicio con bandeja y media docena de pasteles de la esperanza		*d[e]r[ech]a*
S[r]ta. Aparicio con bandeja [ratllat]		*iz[quier]da*
S[r]ta. Ruiz con plato y Mondéjar	*p[uerta]*	*iz[quierda]*
Riteta [paraula dubtosa]	*p[uerta]*	*d[e]r[ech]a*
Cañizares con [il·legible]	*p[uerta]*	*iz[quierda]*
Sr. Torromé	*p[uerta]*	*iz[quierda]*
Sra. Mondéjar	*p[uerta]*	*iz[quierda]*
Reig d[e]r[ech]a. Mondéjar y Aparicio	*p[uerta]*	*iz[quierda]*
Sr. Carsí	*p[uerta]* *d[e]r[ech]a*	[ratllat]
Aparicio [ratllat] *y S[r]ta. Ruiz.*		
Barberá, Argüelles y Lanuza		*d[e]r[ech]a*
Cañiz[ares]	*ventana*	*iz[quier]da*

[e] A *Ms* no figura aquesta dedicatòria.

[f] A *A, afmo.*

[g] A *Ms,* i mentre no s'indique el contrari, les escenes van numerades en aràbics.

[h] A *Ms, auela.*

[i] A *Ms* figura aquest text, suprimit:

és una mina, una renta.
Ademés, son marit fou
comissari en esta època
i li deixà caragols.
Si no, diga'm son germà
que està al front i la maneja.
¡Li tinc un odio! En casar-me,
prompte picarà soleta.
No he vist un home en ma vida
més orgullós ni més dèspota.
Perquè cabo de serenos
va ser el home, se pensa
ha segut allá en su tierra

i en la pàgina següent continua el parlament del personatge però en un paper enganxat, intercalat entre els fulls, escrit amb lletra distinta i que arriba fins a la fi d'aquell (*que a mi me vindrà de perla*; v. 50).

[j] A *Ms, auela.*

[k] A *Ms* s'inicia la pàgina següent al full intercalat amb aquests versos, suprimits:

se pensa tindre més fueros
que un governaor. Volguera
que ell i la gossa es moriren
de repent; quin[a] atra tecla,
¡la Sulemita! El veïnat
no debaes mos toreja.
Pero, en fin, oros son triunfos;
tirem-se el món a l'esquena.
Justetament tinc jo un os
en lo ventre, que no em deixa
acatxar el llom; de modo
que a mi me vindrà de perlas.

[l] A *Ms* ratlladura il·legible.

[m] A *Ms,* acotació *Vase izquierda.*

[n] A *Ms, por la izquierda.*

[o] A *Ms, sinco.*

[p] A *Ms, usté.*

[q] A *Ms,* ratllat: *Es claro.*

[r] A *Ms* aquesta rèplica no figura com a apart.

[s] A *Ms,* esmenat: *debe* per *parese* [ratllat] *que*; segueix el vers: *han puesto* [ratllat: *un*].

[t] A *Ms* paraula ratllada, il·legible.

[u] A *Ms* aquesta rèplica figura afegida.

[v] A *Ms, calandario.*

[w] A *Ms* aquesta rèplica se marca com a apart des del principi.

[x] A *Ms,* acotació *Vase izquierda.*

[y] A *A, operasión.*

[z] A *Ms,* acotació *señalando al cuello.*

[A] A *Ms, Salvadoret.*

[B] A *Ms, Salvadoret*; en les entrades següents figura abreviat, *Salva.*

[C] A *Ms, Salva y el otro niño.* Segueix, ratllat: *Hi ha algun trosset d'estoreta / o una còmoda velleta.*

[D] A *Ms* segueix *o un sombrero i carasseta.*

[E] A *Ms* no figura aquesta acotació.

[F] A *Ms,* acotació *Topándose con los chicos.*

[G] A *Ms* paraules ratllades, il·legibles.

[H] A *Ms* segueix una línia ratllada, il·legible.

[I] A *Ms, perrita.*

[J] A *Ms,* acotació *Dándosela a Ramona.*

[K] A *Ms, usté.*

[L] A *Ms* no figura aquesta acotació.

[M] A *Ms, por la izquierda.*

[N] A *Ms* i *A, Eustòquia,* la qual cosa sembla més lògica, ja que d'aquesta manera fa rima perfecta amb *parròquia.*

[O] Conservem l'ortografia original per no trencar la rima.

[P] A *Ms, desparí.*

[Q] A *Ms,* ratllat: *ell no para, no sossega.*

[R] A *Ms, que no cesará hasta la primera escena de la mutación.*

[S] A *Ms, representarán.*

[T] A *Ms, Pepa.*

[U] A *Ms,* acotació *Sentándose a la puerta de su casa.*

[V] A *Ms,* en aquesta entrada i les següents del personatge, *Pepa.*

[W] A *Ms,* ratllat: *Mas que el món sancer s'empeñe.*

[X] A *Ms,* els vv. 369-374 van escrits en un paper apegat sobre el text.

[Y] A *Ms, han.*

[Z] A *Ms,* els vv. 408-410 figuren afegits.

[Aa] A *Ms, 1.ª*; sense dubte es tracta d'una errada.

[Ab] A *Ms,* ratllat: *li vaig curar.*

[Ac] A *Ms, curar.*

[Ad] A *Ms,* ratllat: *una erisipela / i si no és per mi li tallen / en l'hospital una cama.*

[Ae] A *A* i *OC, güit.* Esmenem tot seguint *Ms.*

[Af] A *Ms, Llamando al dulzainero y tabalet y entrando con ellos en su casa.*

[Ag] A *Ms,* acotació *A Pepita.*

[Ah] A *Ms,* acotació *A Rosa.*

[Ai] A *Ms,* ratllat:

¿Tu veus?
¿Què et pareix?
PEPA. *¿A mi? Con desdén.*
ROSA. *Digues que no et vol en casa.*

[Aj] A *Ms,* ratllat: *digues.*

[Ak] A *Ms, A Pepa.*

[Al] A *Ms, ni una.*

[Am] A *Ms,* acotació *Con desdén.*

[An] A *Ms,* acotació *A Valentí.*

[Ao] A *Ms,* ratllat: *qui.*

[Ap] A *Ms,* els últims quatre versos figuren afegits, amb altra lletra.

[Aq] A *Ms,* ratllat: *Ací.*

[Ar] A *Ms,* ratllat: Dissimule. Els vers acaba amb una acotació: *Dejándolos en casa Pepe. Vase por el foro.*

[As] A *Ms,* ratllat: *Monyicot.*

[At] A *Ms*, aquesta rèplica figura afegida, escrita en diagonal sobre el text i amb altra lletra.

[Au] A *Ms*, ratllat: *Pues barber no ne fa massa.*

[Av] A *Ms*, *A Pepeta, que pasará a la buñolería con un plato en la mano.*

[Aw] A *Ms*, acotació *A Pepeta, requebrándola.*

[Ax] A *Ms*, acotació *A Rosa.*

[Ay] A *Ms*, *Al niño Salvadoret.*

[Az] A *Ms*, ratllat: *¿Hu entens?*

[Ba] Esmenen *lo meu* [fill] per *el meu*, per facilitar la comprensió del text.

[Bb] A *Ms*, *Viendo salir a Pepeta con los buñuelos. Ésta entrará en su casa seguida de Rosa, Rafel y Lluciet.*

[Bc] A *Ms*, ratllat: *de freses.*

[Bd] A *Ms*, ratllat: *no faran.*

[Be] A *Ms*, ratllat:

De paelles, qui en fa cas...
Quan no és san[t] Jaume, sant[a] Anna,
o san[t] Joan o san[t] Pere,
i el bureo mai s'acaba
[ratllat: *se toquen una en atra*]
Conque tire per a on vullga,
lo que jo afirme no marra:
ací enfront, el calandari
tots el tenen en la panxa.

[Bf] A *Ms*, ratllat: *san[t] Roc.*

[Bg] A *Ms*, ratllat: *Què dirien si faltava / lo que jo dic.*

[Bh] A *Ms*, ratllat: *marra.*

[Bi] A *Ms*, *Salvadoret.*

[Bj] V. n. [B].

[Bk] A *Ms*, ratllat: *està menjant.*

[Bl] A *Ms*, paraula ratllada, il·legible.

[Bm] A *Ms*, *que estará sentado de espaldas a ellos* [esmenat], *y entrando en su casa.*

[Bn] A *Ms* segueix l'acotació: *a la puerta.*

[Bo] A *Ms*, *puerta izquierda.*

[Bp] A *Ms*, esmenat; il·legible la primera paraula.

[Bq] A *Ms*, *puerta izquierda.*

[Br] A *Ms* no figura aquesta acotació.

[Bs] A *Ms*, ratllat: *passar.*

[Bt] Esmenem *passe* per *passes*, tot seguint *A*, perquè sembla més correcte ja que Pepe està parlant-li a Rosa i no a Valentí.

[Bu] A *Ms*, *a la puerta de su casa.*

[Bv] A *Ms*, ratllat: *També* [paraula dubtosa] *l'atre.*

[Bw] A *Ms* afegit, *y luego puerta izquierda Rafel.*

[Bx] A *Ms*, acotació, *Mirando la casa de Pepe.*

[By] A *Ms*, acotació, *Llamándolo y saliendo éste a la puerta.*

[Bz] A *Ms*, ratllat: *quatre.*

[Ca] A *Ms*, ratllat: *Fer-li festes / i que siga jo de.*

[Cb] A *OC*, *ajumtem*, amb *m*, segurament per errada d'impremta.

[Cc] A *Ms*, ratllat: *Bon.*

[Cd] A *Ms*, *Vosté voldria...*

[Ce] A *Ms*, ratllat: *I posar.*

[Cf] A *Ms* aquest vers s'inicia amb un TOMAS. ratllat.

[Cg] A *Ms, Pepe y Tomas[et].*
[Ch] A *Ms, asomándose a su puerta.*
[Ci] A *Ms,* ratllat: *Rosa, jo no em puc avindre.*
[Cj] A *Ms,* acotació *A Pepe.*
[Ck] A *Ms,* acotació *A Rosa.*
[Cl] A *Ms,* acotació *A Rafel.*
[Cm] A *Ms, Vase foro.*
[Cn] A *Ms, trencat.*
[Co] A *Ms,* acotació *A Pepe.*
[Cp] A *Ms, estará.*
[Cq] A *Ms* segueix l'acotació *primer bastidor.*
[Cr] A *Ms,* acotació *Preguntando a Valentí.*
[Cs] A *Ms, Observando la falla.*
[Ct] A *Ms, usté.*
[Cu] A *Ms, mos.*
[Cv] A *Ms, usté.*
[Cw] A *Ms, usté.* També, acotació: *Amenazándolo.*
[Cx] A *Ms, usté.*
[Cy] A *Ms, usté.*
[Cz] A *Ms,* ratllat: *Un inspector ahora mismo.*
[Da] A *Ms,* ratllat, il·legible.
[Db] A *Ms,* ratllat:

PEPE. *Hombre, explique su arrebato.*
GRATI. *Ramona.*
D.ª R. *Desde hoy rompemos para siempre.*
D. GRE. *¡Nos veremos!*
GRA. *¡A l'última, pague jo el pato!*

[Dc] A *Ms* no figura aquesta acotació.
[Dd] A *Ms, Amenazándolo, vanse.*
[De] A *Ms,* només *Vase.*
[Df] A *Ms,* ratllat: *Home.*
[Dg] A *Ms* esmenat *gossa* per *gosseta.*
[Dh] A *Ms,* acotació *Burlándose.*
[Di] A *A, vist.*
[Dj] A *Ms,* ratllat: *Ja van a armar un què dir.*
[Dk] A *Ms,* ratllat: *ja tinc ganes d'eixir.*
[Dl] A *Ms* no figura aquesta acotació.

NOTES CRÍTIQUES

[1] *Leandro Torromé*: Es tracta del notable actor de caràcter Leandro Torromé (València, 1825-1878), qui va participar en totes les primeres estrenes de sainets d'Escalante (*El deu...*, *La casa de Meca...*). Va ser també autor dramàtic que tractà de consolidar un teatre costumista de temàtica moralitzadora: *Pobres y richs* (1875), tal i com indica M. Sanchis Guarner a *Els orígens del teatre valencià modern (1845-1874)*. València, Institut de Filologia Valenciana, 1980, pp. 72-73. Igualment adaptà al *valencià* l'obra de Frederic Soler «Pitarra», *les joies de la Roser*, que rebé ara el nom de *Les choyes de Roseta* (1875). Escrigué igualment diverses obres en castellà, com *Las diabluras de Serafina* (1867) o *Luchas civiles* (1874).

[2] *Calle corta*: es refereix a un teló pintat –que, en aquest cas concret representa un carrer–, que es col·loca a l'escenari en primer terme, de manera que darrere d'ell pot estar muntat un altre decorat, de molta més complicació, i que apareix en pujar-se al teler el primer, quan s'ha de produir la *mutació*.

[3] *Qüerns*; v. n. [21] a *En una orxateria valenciana*.

[4] *Sulamita*: l'esposa d'*El Cantar dels Cantar* de Salomó.

[5] L'exercici de l'usura, tot i estar prohibida, es mantingué viu durant tot el segle XIX a conseqüència sobretot de les necessitats econòmiques dels llauradors i altres classes populars i, per tal de defugir la llei, s'amagà sota formes encobertes, com ara pactes secrets que establien penalitzacions pel retard a retornar els diners, sistemes de prèstec a canvi de l'empenyorament d'objectes de més o menys valor. Un exemple al teatre d'Escalante el constitueix l'obra de 1880 *La Consoladora, casa de empeños y préstamos*.

[6] *Oros son triunfos*: el pal que guanya, però també amb el sentit que els diners ho poden tot a la vida. Una obra d'Escalante, de 1878, es diu de la mateixa manera.

[7] Hem de llegir *usté* perquè el vers no siga hipermètric.

[8] *Espontanearse*: actuar de manera espontània, sense inhibicions.

[9] *Correjero*: valencianisme, per guarnicionero.

[10] *Esquelas*: es refereix, en aquest cas concret, a papers amb poemes, manuscrits o impressos, que es reparteixen per recaptar diners per celebrar alguna festa, com els tradicionals *gojos*.

[11] *Sou*: v. n. [4] a *Bufar en caldo gelat*.

[12] *Llúpia*: tumor. Els barbers realitzaven també operacions de cirurgia menor, com sangries, obrien abcessos, extraien queixals, etc.

[13] *Pasiega*: ací és usada amb el sentit de dona de camp o llauradora.

[14] El vers és hipomètric, perquè s'interromp per enllaçar amb el text del *Cant de l'Estoreta*. Aquest cant, sorgit als primers temps de les falles, quan aquestes es feien amb les deixalles de les cases, mobles i festes velles, etc., l'entonaven els xiquets, que corrien els carrers arrossegant una estora que els servia per posar-hi al damunt tot els objectes que els lliuraven els veïns i que després serien cremats a la falla.

[15] Ninot de la falla o foguera.

[16] Tal com apareix escrit el vers, resulta hipermètric.

[17] *Estupendo*: usat amb el valor de sorprenent (*DUE*).

[18] Amb valor d'exclamació. V. n. [29] a *Bufar en caldo gelat*.

[19] Per *en acabant*, després.

[20] Sembla que don Gregorio siga un funcionari destinat a València, segurament de categoria prou secundària malgrat les ínfules (v. la descripció que fa Gratiniano al v. 25 i ss. i també els vv. 165, 184-6, etc.).

[21] *Boletas*: Segurament es tracta de bolles enverinades que es llancen perquè se les mengen els gossos.

[22] *Plantío*: alguna zona agrícola, pròxima a la ciutat.

[23] V. n. [12].

[24] *Alcalde mayor*: nom amb el qual també fon designat el tinent de Corregidor en el Decret de Nova Planta. Aquesta funció, relacionada bàsicament amb l'exercici judicial, desaparegué formalment a les Corts de Cadis (1812).

[25] Les Roques es traien al carrer, des de la seua *casa*, situada prop de les Torres de Serrans, i s'exposaven a l'admiració del públic a la plaça de la Mare de Déu de València la vespra del dia del Corpus, a la qual processó participaven.

[26] *Murta*: planta mirtícia, de nom botànic *myrtus communis*, les branques i fulles de la qual són usades sovint per ornar carrers i places els dies de festa. Als pobles valencians, els joves eixien a agafar rams de murta amb els seus carros els vespres de festa; en tornar a la localitat ho feien precedits per la música (*GERV*).

[27] Potser siga valencianització del castellà *ajedrea*, és a dir, *sajolida*, planta aromàtica.

[28] *Canterella*: tro molt fort que es dispara al final de la traca (*DCVB*).

[29] Es refereix al dragó que corona la falla, com veurem després.

[30] *Calle larga*: es tracta d'un decorat complet, amb els diferents *trencaments* o *bastidors*. Aquest decorat s'anomena així perquè es muntava darrere d'un teló en primer terme, que l'ocultava (*calle corta*: v. n. [2]).

[31] V. la introducció a aquest mateix sainet i la bibliografia indicada a la nota [2] a aqueixa introducció.

[32] *Treseta*: trio; per les apostes del joc de la loteria.

[33] *Memorialista*: home que es dedica, per encàrrec d'un altre, a escriure memorials on s'exposen motius per recolzar una proposta o una petició.

[34] *Ser d'obra*: és a dir, obrat; de ceràmica al cas que ens ocupa, i conseqüentment fràgil. Es refereix al llibrell on es prepara la massa dels bunyols.

[35] *Terciana*: denominació popular de les febres palúdiques.

[36] Segurament l'onomatopeia representa una nota fallada de dolçaina.

[37] Maganya: possiblement amb un valor semblant al del castellà *menda*, és a dir, u mateix. *Maganya* significa també secret, combinació oculta (*DCVB*).

[38] L'embocadura, o llengüeta de la dolçaina; per extensió, l'instrument.

[39] *Lliura*: unitat de pes amb diferents valors segons les substàncies mesurades i les poblacions. En general, es pot dir que equival a prop de 400 grams.

[40] *Pilotes d'ordenança*. Suposem que es referirà a les bufetes amb què colpejaven els vianants algunes màscares durant els Carnavals.

[41] Es refereix no sols al conegut dolç –el *panquemao* amb ous durs– típic dels dies de Pasqua Florida –tres: diumenge, dilluns i dimarts– sinó, per extensió, a les mateixes festes.

[42] *Menjar blanc* o *menjablanc*: menja dolça, composta de llet, sucre, farina d'almidó i farina d'arròs, bullit tot plegat i deixat refredar i aprendre (*DCVB*).

[43] *Monero*: per *menjador de mones* (v. n. [41]), però també per fer la mona (v. vers 521).

[44] *Fer manota*: ficar mà, furtar.

[45] *Lepa*: mentida.

[46] *No mos empoles boliques*: joc de paraules, segurament inventades. Deu significar quelcom semblant a *no tractes de fer-nos creure mentides*.

[47] *Xineta* o *cara de xineta*: cara de porcel·lana –de la Xina–, és a dir, cara de nina o de ninot.

[48] Les *dansetes* són una comparsa de la Cavalcada de la Degolla, en la festivitat del Corpus de València, formada per xiquets de no més dotze anys, vestits indistintament de valencians, catalans, aragonesos, holandesos, turcs, mariners o moros, destinada a ballar, al so del tabalet i la dolçaina, durant el recorregut, tot detenint-se especialment davant les cases de les autoritats o personatges principals per tal de retre'ls homenatge (*GERV*).

[49] *Assegurar*: potser ajustar-li els comptes.

[50] *Ser molt prou*: ser prou valent, ser molt home.

[51] *Dipositari*: la persona que, en una confraria o associació, guarda i maneja els diners.

[52] Vers hipomètric.

[53] *Caragols*: diners.

[54] Els versos 696 i 698 són hipomètrics.

[55] *Rompre*: rompre a tocar.

[56] Carrer típic de la València antiga, situat molt prop del Miquelet i que unia els carrers de Saragossa –avui desaparegut– i els de la Puríssima i de Calatrava. Aquest carrer era anomenat així per l'existència de molts tallers artesanals de repussat i treball del cuiro.

[57] *Briján*. Utilitzat únicament a la frase figurada i familiar: «Saber más que Briján». Ésser molt avisat, tenir molta perspicàcia (*Diccionario de la Real Academia Española*).

[58] El *ball de Torrent* és una dansa popular d'aquesta ciutat de l'Horta, que consistia en una pantomima on es parodiava una boda rica a la que assistien el virrei i la virreina, el capellà, l'alcalde, els regidors, l'escrivà i altres personatges. A la fi de la representació apareixien uns contrabandistes andalusos que colpejaven tothom. D'ací s'originà el famós refrany que reflecteix el mal acabament d'una cosa (*GERV*).

[59] Era costum que els clavaris de cada confraria conservaren a sa casa la imatge del sant patró. De vegades no era aquesta la imatge que eixia en processó, sinó una, més gran, que es guardava a l'església.

[60] *Tronar*: renyir.

[61] Al text no s'indica a qui parla Gratiniano. Nosaltres suposem que pot tractar-se de la bunyolera, perquè els altres personatges presents fan tot seguit exclamacions que han de considerar-se com aparts.

[62] *Quimeras*: segurament té ací el valor del valencià *malevolences*, pendències, baralles. Es tracta, doncs, d'un sentit diferent al ressenyat a la nota [4] d'*En una orxateria valenciana*.